

Metafora ako podmienka jazykového zobrazovania a chápania sveta. (Náčrt kognitívnej analýzy politickej metafory ako kontinuálnej súčasti politického diskurzu)

Nikoleta Demjanová, Filozofická fakulta PU, nikad@unipo.sk

Kľúčové slová: metafora, politická metafora, chápanie, mentálne operácie, jazyk.

Ключевые слова: метафора, политическая метафора, понимание, ментальные операции, язык.

Celé desaťročia po odznení búrlivých diskusií lingvistov o tom, či je alebo nie je adekvátne zostať či odstúpiť z poľa štrukturalistickej lingvistiky a vydať sa antropocentrickým smerom, reagovať na apel k zmene vedeckej matrice a metodológie výskumu jazyka a kultúry, antropocentricky, lingvokulturologicky a kognitívne orientovaná lingvistika vo všetkých svojich novovzniknutých disciplínach a subdisciplínach kulminuje. Problematika týchto výskumov sa opiera o niekoľko pilierov, ktoré profiluje diskurzívna analýza, kognitívna lingvistika a rétorika.

K objektom lingvokognitívneho, diskurzívneho a lingvokulturologického skúmania sa v posledných troch desaťročiach zaradil aj paremiologický (príslovia a porekadlá), frazeologický fond jazyka a metaforický základ jazyka národa, jeho metaforický fundament, chápaný ako báza poznatkov o kultúre a jazyku, mentalite národa, pričom bezprostredne, ale aj sprostredkovane odhaľujú ideológiu epochy, historickú bázu, svetonázorové pozície konkrétneho národa a konkrétne javy spoločenského života národa. Prostredníctvom nich sa demonštrujú v jazykových prejavoch epochy kultúrne hodnoty, ich percepcia a objektivácia spoločnosťou, mentalita a obraz človeka, ktorý je v nacionálnom charaktere zakomponovaný. Každá kultúra ako systém a štruktúra zároveň deklaruje určitý systém konvenčných znakov, kódov, hodnôt a špecifických symbolov, pričom sú im imanentné významy, odkrývajúce sa pred privilegovanými nositeľmi – tými, ktorí ovládajú spôsoby dekodovania semiotických systémov a kultúrnych kódov. Kultúrne hodnoty v materiálnej a duchovnej podobe sa priamo vzťahujú k mytologicko - archetypálnemu fundamentu kultúry ako komplexu špecifik konkrétneho národa, sú jeho súčasťou a prezentujú sa ich objektiváciou vo forme verbálneho, duchovného, sociálneho alebo materiálneho produktu. Fond metaforických obrazov a obsahov konkrétnej kultúry ako komplex verbalizovaných obrazových prostriedkov vo svojej tematickej, formálnej a konceptuálnej mnohorakosti je jedným z exponentov kultúrnych kódov, pričom sa jeho kreovanie zreteľne a cielene koordinuje nositeľmi jazyka v závislosti od kľúčových významov, tvoriacich koncepty s ich špecifikami. Povedané spolu s Čudinovom, „Metaforické modelovanie, odrážajúce nacionálne podvedomie, je prostriedkom postihnúť, rubrikácie, imaginácie a hodnotenia skutočnosti v nacionálnej mentalite“ (Čudinov, 2001, 133).

V diskurze politickej sféry a publicistiky je celostné pochopenie koordinované aj neverbálnymi či extralingvistickými prostriedkami. Pre tento typ diskurzu je typická mnohorakosť metaforických modelov, ktorá síce odráža súčasnú realitu a špecifikum vnímania tejto reality, ako tvrdí Čudinov, ale nie je determinovaná súčasnou skúsenosťou a častokrát sa jej asociačná báza opiera o historickú skúsenosť. Z tohto aspektu možno povedať, že metafora disponuje empirickým obsahom, ktorý nositelia jazyka a konkrétnej nacionálnej mentality pretavujú do metaforických obrazov. Z typických príkladov môžeme uviesť sovietske aforizmy, metafory či frazeologizmy *Lingua Imperii Sovietici*, ktoré možno diferencovať od ich pôvodnej predlohy a neskorších modifikácií v postsovietskej epoche

atribútom direktívnosti, ideológie, bukválnosti či manipulácie. V mnohých prípadoch je náročné identifikovať provenienciu daných elementov, komponentov týchto jednotiek, nakoľko je konštrukcia sovietskeho elementu častokrát analogická jeho ruskému predchodcovi. V prípade konštanty „С миру по нитке - голому рубаха“ v ruskom jazyku tradičných prísloví (pôv. rus. „Съ миру по ниткѣ бѣдному рубаха“) je zjavné, že poukazuje na ten istý fakt ako slovenské príslovie „Babka k babce, budú kapce“, resp. ide o akt sumarizácie drobných, ktoré môžu viesť k väčšiemu úspechu pri raste majetku. Pozorujeme transfer pôvodnej konštanty z konceptu „Imanie“ do sovietskeho jazyka → „С кружки по капле - буфетчице дом“; následne v bežnom užívateľskom jazyku ironicky reformulované → „С миру по нитке - мальчику жизнь“ , „С миру по баксу - девушке грудь“ ; v komentároch politických diania „С миру по нитке ...“ , (v komentári s ironickým štylistickým odtieňom k výsledkom volieb prezidenta RF V.Putina); a pod. Na jednej strane týchto analýz – pôvodný ruský obraz odzrkadľuje obsah ľudskej múdrosti vekmi overený, na strane druhej – jeho reformulácia na sovietizmus (event. rekonotácia) dehonestuje chápanie jazyka a modifikuje ho na bezhlavý organon moci a na strane tretej – pri recepcii obrazov súčasných aktuálnych diania – vystupuje určujúci moment: ironizácia sveta ako boj proti fenoménu moci a manipulácii. Ironizácia ako spôsob chápania diskurzu dneška vo všetkých podobách politického a publicistického diskurzu je snahou o zrkadlenie odstupu, zrkadlenie sub speciae aeterni z pozície človeka, hľadajúceho odpoveď na otázky o východisku z labyrintu spletnosti postmoderného sveta.

Naše videnie a chápanie sveta, jeho štruktúrovanie, pojmové a zmyslové uchopenie jednotlivých entít je úzko späté s naším prístupom k nemu – spôsobom, ktorý je kognitivistami označovaný ako *konceptuálna metafora*. V kognitívne orientovanej lingvistike predstavuje konceptuálna metafora jeden z ústredných termínov a, povedané spolu s I. Vaňkovou, považujeme ju za „prirozenou súčasť ľudského vnímaní sveta, každodenného prožívání, myšlení, zkušenostních struktur, a tedy též konceptualizace, pojmotvorných procesů. Právě ty jsou těsně vázány na jazyk; to, co běžně říkáme, prozrazuje, že lidský pojmový systém má metaforickou povahu“ (Vaňková, online 2008). Produkcia konceptuálnych metafor a kreovanie obrazov (zachytených v pojmoch), ktoré vo vlastnej reči prezentujeme, vyjadrenie myšlienkového činnosti v jazyku, závislé na kognitívnych schémach (archetypálneho, nacionálneho typu) je podmienené metaforickou realitou, metaforickým základom, ktorý systematizuje a definuje pojmový aparát človeka. Lakoff tvrdí, že konceptuálne metafory sú „neoddeliteľnou súčasťou kultúrnej paradigmy nositeľov jazyka“ (Lakoff, 1993, 210) a teda sú natoľko hlboko v podvedomí nositeľa jazyka, že nie je evidentná ich spojitosť s metaforou. Súčasná kognitívna lingvistická platforma nielenže neabstrahuje od imanentného prepojenia jazyka, kultúry a mentálnej činnosti človeka ako nositeľa jazyka a kultúry, navyše vstupuje do týchto systémov a odhaľuje ich vzájomne závislé fungovanie. Človek teda nevystupuje len ako recipient, ale aj ako producent, nielen ako kreujúci, no súčasne aj vlastnou (univerzálnou činnosťou ľudí) aktivitou kreovaný subjekt vo svete. Svojím *dasein* je nielenže ovplyvňovaný a ovplyvňuje, ale prijíma aj vplyv iných *dasein* vo svete. Nositeľ jazyka a kultúry v procese poznávania a chápania recipuje a automaticky, nevedome uchopuje aj isté *koncepty, stereotypy, framy a schémy*, ktoré ho do istej miery ovplyvňujú. Metaforické uchopovanie sveta nie je izolovaným procesom, výstupom z tejto činnosti nositeľa jazyka a kultúry je samotný jazyk, reč, ktoré sú *metaforou preniknuté* a taktiež aj myslenie a konceptuálne štruktúrovanie sveta ako objektu našich poznávacích aktivít. Výsledkom teda je objektívne existujúca kognitívna platforma, vďaka ktorej svet poznávame, štruktúrujeme a dokážeme ďalej interpretovať. A práve táto platforma kognitívne a jazykovo spätých elementov nášho intelektu je objektom kognitívnej lingvistiky, cieľom ktorej je predovšetkým skúmať „procesy recepcie, kategorizácie, klasifikácie a vykladania sveta“ (Boldyrev, 2001, 8) či demonštrovať „systémy reprezentácie a uchovania

poznatkov“ (Kubrjakovová, 1994, 34). Metafora tak dáva možnosť „využívať“ potenciú štruktúrovania zdrojovej sféry pri konceptualizácii novej sféry. Špecifikum takejto konceptualizácie v mnohých ohľadoch závisí od nacionálneho, sociálneho a osobnostného vedomia. Metafory sú prejavom analógových možností ľudského myslenia – sú lokalizované s samotným intelektuálnym systémom človeka, ako osobité schémy, podľa ktorých človek myslí a koná.“ (Čudinov, 2003, 36).

V posledných rokoch daná problematika zarezonovala v diskusiách a publikáciách kognitivisticky orientovaných lingvistov, tak východnej ako aj západnej časti sveta. Nemenej intenzívne sa tejto problematike venujú ruskí kognitivistickí ako A.P.Čudinov a E.V. Budajev či A.N.Baranov a Ju.N.Karaulov. Za akési východiskové dielo je v súčasnosti považovaná publikácia Georgea Lakoffa a Marka Johnsona - *Metafory, ktorými žijeme*, vydaná v Chicagu v roku 1980 (v origináli *Metaphors We Live By*. Chicago, University of Chicago Press, 1980). Autori sú presvedčení, že pojmy, získané kognitívnou činnosťou riadia naše myslenie a neostávajú iba uzavretými v rámci nášho intelektu. Navyše, riadia našu každodennú aktivitu a systematizujú realitu, ktorú recipujeme, vrátane spôsobov nášho správania a kontakty s ľuďmi. A teda, ako tvrdia „naš pojmový aparát hrá centrálnu úlohu v definovaní každodennej reality. Ak ak sme oprávnení tvrdiť, že náš pojmový aparát disponuje predovšetkým metaforickým charakterom, tak naše myslenie, každodenná skúsenosť a správanie sa je v značnej miere podmienené metaforou.“ (Lakoff, G., Johnson, M., 1980, 3). Metafora a *spôsoby* štruktúrovania a chápania sveta, ktoré nám jej imanentné vlastnosti ponúkajú, nie je limitovaná výlučne len na oblasť aktivity, spojenej s expresívnym, umeleckým, ale interpretačným a kognitívnym, objasňujúcim spôsobom vykladania a porozumenia objektívnej reality. Podľa Budajeva je nevyhnutné chápať metaforu ako „... (základnú) mentálnu operáciu, ako spôsob poznania, kategorizácie, konceptualizácie, hodnotenia a objasňovania sveta.,“ (Budajev, 2007, 16). Metafora nám slúži ako médium, vďaka ktorému dokážeme expandovať, rozširovať hranice nášho poznania, formovať abstraktné koncepty prostredníctvom konkrétnych metafor. Metafora ako priama súvislosť s pojmovou a pojmotvornou aktivitou človeka vo svojej mnohorakosti nie je limitovaná jazykom, „její vyjadrení v modu jazyka je až sekundárni“ (Vaňková, online 2008) a jej zmysel, ktorý jej pripisujeme nie je determinovaný v rámci jazykovej realizácie. Ako tvrdí Vaňková, „Podstatou metafory je proces, v němž se struktura zdrojové oblasti (*source domain*, kurzíva autora tejto štúdie) přenáší do oblasti cílové (*target domain*, kurzíva autora tejto štúdie). Zdrojová oblasť má základ v (smyslově, tělesně, jednoduše představitelné, konkrétní) zkušenosti, cílová je naopak abstraktní, taková, jaká by se jen těžko vyjadřovala bez možnosti využití metafory: jde např. o emoce, vztahy, procesy intelektuální povahy, ale také např. čas.“ (Vaňková, online 2008). Je pri tom evidentné, že metaforický rozsah poskytuje taký priestor pre imagináciu a potentnú jazykovú realizáciu, ktoré nositeľ jazyka v rámci týchto procesov neobmedzujú, nenarušujú výpovednosť a hodnotu jazykovej realizácie, jej zmysluplnosť a pochopiteľnosť, napríklad: „*Жатва нефтяных полей*“ (In: www.russ.ru, online 16.10.2003) – žatva naftových polí. Samotná metaforická projekcia tak obsahuje aj verbálno-asociačný základ, z ktorého nositeľ jazyka a kultúry čerpá pre vyjadrenie svojich myšlienok a predpokladá porozumenie u svojho komunikačného partnera (predpokladané stereotypy, znalosť jazyka, metaforický, kultúrny fond).

Samotný predpoklad, že metaforicky projikujeme svoje myšlienky do jazykovej výpovede nás privádza k tomu, aby sme si uvedomili, nakoľko nás naše vlastné asociácie a archetypálny fond, ktorým disponujeme, ovplyvňujú v komunikačnom procese. Notoricky známe exemplum Lakoffa a Johnsona: *argument is war* - *спор - это война* – *spor je vojna* poukazuje na fakt, ako nás nám vlastné metafory, ktorými žijeme, korigujú aj vo výpovedi. *Slovný spor – vyhrať v spore, v diskusii, prehrať v diskusii, napadnúť slabé miesto*

v argumentácii, získať centrálnu miesto, slovne atakovať, slovne napadnúť, zvoliť verbálnu stratégiu a podobne.

V podobných intenciách aplikáciou metódy konceptuálnej analýzy sa nesú aj analýzy politických metafor, vzhľadom na ich súvislosť s ovplyvňovaním a jazykovou manipuláciou.

Skrebcovová uvádza, že **politická metafora** ako objekt výskumu na interdisciplinárnom pomedzí troch sfér humanitárnych vied – kognitívnej lingvistiky, diskurzívnej analýzy a rétoriky a každá z týchto platforiem odhaľuje a referuje o špecifických signáloch a fungovaní tohto fenoménu v ľudskej spoločnosti. „Kognitívna lingvistika zdôrazňuje spätosť politickej metafory s myslením a pojmovým aparátom človeka, diskurzívna analýza ju chápe ako nástroj moci a politiky a rétorika akcentuje jej úlohu v pôsobení komunikácie. Vďaka tomu získava politická metafora viacrozmernosť ako produkt jazyka, myslenia, spoločnosti a kultúry“ (Skrebcovová, 2004, 10). Politická metafora je neoddeliteľnou súčasťou a aj jedným z predpokladov chápania celostného a kompaktného politického diskurzu, ktorý je politickým vtedy, povedané spolu s T. Van Dijkom, sprevádza politický akt v politickom prostredí. V rámci výskumov, zameraných na problematiku politického diskurzu sa stretávame s nomináciami ako *spoločensko-politická reč* (T. V. Judinová), *agitačno-politická reč* (A. P. Čudinov, A. N. Baranov, E. V. Budajev - *politická metafora*), *jazyk verejnej idey* (P. N. Denisov), *politický jazyk* (I. O. Vorobjovová) a iné.

V zmysle koncepcie Ju. S. Stepanova predstavuje slovné spojenie *Родина-мать* - *Vlast'-matka*, (domov, domovina, v náručí vlasti, matky) koncept, ktorý je jedným z najsilnejších a najfrekventovanejších v ruskom jazykovom a kultúrnom fonde. Apel „Родина — мать, умей за нее постоять“ (event. «Родина-мать зовет!»), názov sochy, Volgograd; výzva plagátu autora Iraklija Mojsejeviča Toidzeho, známeho z obdobia vlasteneckej vojny: военная присяга) je ekvivalentný slovenskému odkazu „za Boha, za národ, vždy, všade a v každom ohľade“ (Jozef Tiso), resp. „Za Boha život, za národ slobodu!“ (Andrej Hlinka), event. v bežnej reči zaužívané „Za národ, za vlast!“ → v jazyku sovietskej éry sa etabluje nové, súvisiace s obranou vlasti „Родину-мать умей защищать“; v slovenskom jazyku – *Vlast' volá!*; na súčasnej masmediálnej platforme sa aplikáciou analógie demonštruje apel k voličskej aktivite: „Родина — мать, умей за нее проголосовать“. Ide práve o fakt personalizácie, ktorý je politickej metafore z hľadiska potencie jej obsahovosti vlastný. Uvedieme zopár príkladov, štruktúrovaných na báze konceptov politického diskurzu, ako možné predpoklady pre tvorbu politických metafor:

- **Politika je panské huncútstvo – политика - боярское дело; бояре дерутся, у мужиков шубы трещат; Паны дерутся — у холопов чубы трещат; „Бояре дерутся - у холопов чубы трещат“** (zerkalo.az, online 22.07.09)
- **Политика - это несерьезно – Политика – “грязное” дело – politika – špinavá hra**
- **политик – klamár, политик – блефун** (masmédiá označili klamára v osobe Javlinského), лгун
- **“Кто до Теба Ficom – Ты доñho rozumom” „Premiér a sedem statočných”** (Frešo, P.: Premiér a sedem statočných), **„Prezidentské voľby: Ako nás lákali... že o post hlavy štátu sa u nás uchádza SEDEM STATOČNÝCH“** apod.
- **национальная идея, аскеза, миссия, судьба, власть – dispozícia a schopnosť v kontradiktórii k pojmom влияние, принуждение, управление, сила, господство, авторитет, контроль, дисциплина.**
- **„СЛОИ уже занят, ОСЕЛ пока свободен“** (reakcia na politických činiteľov, ktorí v minulosti škandálne opustili stranu „*Jabloko*“ (politická strana, založená ruským politickým činiteľom Javlinským) a chcú vytvoriť novú stranu s pravicovou orientáciou – СЛОИ).

- „**Ftáčnik do krdla**“ (sociálnodemokratická alternatíva pod vedením exministra školstva Milana Ftáčnika), **Ekofašisti(!)**, **Rozvojári z rôznych ministerstiev**, **ficoland**.
- „Komunistických mučeníkov vystriedali mafiánski **aparátčici** a zelených nadšencov **ekofašisti** a profesionálni „**Kidkovia**“. (Chaplinov film *The Kid* z roku 1920)
- „**Царь без страны**“ (In: www.russ.ru, online 20.11.2003), chápaný v osobe prezidenta RF, Putina.
- „**И Рыбкина съест, и капитал приобрести**“, „**Выборы: С. Глазьев клонирует „Родину“ И. Рыбкин подбирает министров**“; „**Выборы: Кто поперек батьки?**“; „**Беззаветно преданных делу революции пламенных борцах за светлое будущее рабочего класса**“.
- **Politika – umenie politiku ako umenie spravovať veci verejné - Политика — это искусство управления**
- „**Социальная политика - это "наше все" (Putin)**
- **Политика это искусство возможного; Политика — это искусство управления; политика это искусство** (politika ako učenie o možnom; učenie chápané ako umenie)
- **Politická moc – silná, neobmedzená**, atď.

Na naznačenej línii je teda možné označiť subjekt (Politický subjekt: Politická Strana → Politický činiteľ (predstaviteľ) → Politický aparát: „розовый реваншист Примаков“, „романтический либераллиссимус Лукашенко“); objekt (Status politického subjektu → Motívy vstupu do politickej zóny → Intencia k politickej aktivite → Politická identifikácia → Politická orientácia → Politická kompetentnosť); atribút politického subjektu: Politická Strana → Politický činiteľ (predstaviteľ); atribút politického objektu ako nosný motív axiologického hodnotenia v rámci výpovednej hodnoty politickej metafory.

Politická metafora a jej mnohorakosť, metafora ako obraz našej spoločnosti, obraz porovnávaných politických diskurzov predstavuje bohatý zdroj pre analýzu a pochopenie myšlienkových historických procesov, nakoľko dejiny politických myšlienok sú predovšetkým dejinami politického diskurzu. Už jej samotný ontologický základ ju predikuje k tomu, aby sme jej hlbinné pochopenie kládli pred púhu abstrakciu, aby sme dokázali konkretizovať obsah so širším jazykovo-kultúrnym a sociálnym pozadím národa.

Literatúra

- BARANOV, A.N.: *Političeskij diskurs: proščanie s ritualom?* // *Čelovek*. 1997. №6.
- BOLDYREV, N.N.: *Kognitivnaja semantika: Kurs lekcij po anglijskoj filologii*. Tambov, 2001.
- BUDAJEV, E.V.: *Stanovlenije kognitivnoj teoriji metafory*. In: *Lingvokul'turologija*. Vyp.1. Jekaterinburg, 2007.
- ČUDINOV, A.P.: *Rossija v metaforičeskom zerkale: kognitivnoje issledovanije političeskoj metafory (1991–2000)*. Jekaterinburg, 2001.
- ČUDINOV, A.P.: *Metaforičeskaja mozaika v sovremennoj političeskoj kommunikacii*. I. Jekaterinburg, 2003.
- KUBRJAKOVA, E.S.: *Načal'nyje etapy stanovlenija kognitivizma: lingvistika – psihologija – kognitivnaja nauka*. In: *Voprosy jazykoznanija*. 1994, № 4.
- LAKOFF G. *The Contemporary Theory of Metaphor* // *Metaphor and Thought*. / ed. A. Ortony. - Cambridge: Cambridge University Press, 1993 (citované podľa Budajev, E.V.: *Stanovlenije kognitivnoj teoriji metafory*. In: *Lingvokul'turologija*. Vyp.1. Jekaterinburg, 2007).
- SKREBCOVA, T.G.: *Sovremennyje issledovanija političeskoj metafory: tri istočnika i tri sostavnyje časti*. In: *Respectus Philologicus*, 2004, № 5 (10).

VAŇKOVÁ, I.: Kognitívni lingvistika, řeč a poezie (Předběžné poznámky). In: <www.ucl.cas.cz/tmt3-vankova.doc>, online 2008.

Абстракт

Автор данной статьи пытается рассмотреть фундаментальные проблемы, связанные с пониманием метафоры в современной науке, причем центральным понятием является концептуальная, политическая метафора. Проблематика анализа политической метафоры заключается в интердисциплинарности ее – в анализах дискурсивного анализа, когнитивной лингвистики и риторики. С тем же фактом связана и проблематика методологии и использования конкретных методов в рамках назначенного анализа (концептуальный анализ). Среди политического дискурса наблюдается, что целостное понимание его координируется вербальными и невербальными средствами. Для данного дискурса типична многогранность метафорических моделей, которые отражают современную реальность, но дискурс при этом не детерминируется современным опытом. Метафора, таким образом, содержит эмпирический слой, употребляемый носителями языка и культуры в процессе творения метафорических образов. Продукция концептуальных метафор, которые в речи презентуем, выражение мыслей в языке, зависящих от когнитивных схем (архетипального, национального типа), обусловлены метафорической реальностью, метафорической основой, базисом, который систематизирует и определяет понятийный аппарат человека. Концептуальная метафора – глубоко в сознании народа заложенная неотъемлемая часть культурной парадигмы носителей языка.

„Táto štúdia bola vytvorená realizáciou projektu VEGA 1/0182/08 *Jazykový obraz postsovietskej epochy (2008-2010)*.“